

УДК 347.232.11

**ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ОСНОВНИХ ЗАСАД ПРАВА ВЛАСНОСТІ
НА ТВАРИН У ЗАКОНОДАВСТВІ, ЩО ДІЯЛО НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ
ДО XX СТОРІЧЧЯ**

Устименко О. А.,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
юридичного факультету
Харківського національного університету
імені В.Н. Каразіна

Анотація: у статті проаналізовано основні засади права власності на тварин у законодавстві, що діяло на території українських земель до XX сторіччя. Визначено характерні тенденції, властиві регулюванню права власності на тварин в історичному ракурсі. Акцентовано увагу на збагаченні понятійного апарату в досліджуваній сфері та чіткій диференціації тварин на види. Зроблено висновок про удосконалення підстав та порядку набуття права власності на тварин, закріплення порядку відшкодування шкоди, завданої власникові тварини, та шкоди, завданою твариною. Сформульовано умовивід про те, що тварину на законодавчому рівні було віднесено до об'єктів права власності – рухомого майна.

Ключові слова: тварина, право власності, історія, відшкодування шкоди, об'єкт права власності.

Аннотация: в статье проанализированы основы права собственности на животных в законодательстве, которое действовало на территории украинских земель до XX века. Определены характерные тенденции, присущие регулированию права собственности на животных в историческом ракурсе. Акцентируется внимание на обогащении понятийного аппарата в исследуемой сфере и четкой дифференциации животных на виды. Сделан вывод об усовершенствовании оснований и порядка приобретения права собственности на животных, закреплении порядка возмещения вреда, причиненного владельцу животного, и вреда, причиненного животным. Сформулировано умозаключение о том, что животное на законодательном уровне было отнесено к объектам права собственности – движимому имуществу.

Ключевые слова: животное, право собственности, история, возмещение вреда, объект права собственности.

Annotation: the article analyzes the basic principles of ownership of animals in the legislation that was in place on the territory of Ukrainian lands until the 20th century. The characteristic tendencies inherent in the regulation of ownership of animals in the historical perspective are determined. The emphasis is on the enrichment of the conceptual apparatus in the field of study and the clear differentiation of animals in species. A conclusion is made on improving the grounds and procedure for acquiring ownership of animals, fixing the order of compensation for damage caused to the owner of the animal, and the damage caused by the animal. Formulated the conclusion that the animal at the legislative level was attributed to the objects of ownership – movable property.

Key words: animal, ownership, history, damage compensation, object of property rights.

Сучасний етап правового регулювання відносин власності, у тому числі щодо такого специфічного об'єкту як тварина, безпосередньо пов'язаний з історичним розвитком правової думки як такої. Стрімке оновлення законодавчих приписів, намагання привести основні засади права власності до загальноєвропейських стандартів неможливі без звернення до основних історичних етапів його формування, виявлення основних закономірностей розвитку тощо.

Серед дослідників розвитку інституту права власності в Україні можна назвали таких відомих вчених як О. В. Дзера та Я. М. Шевченко. Окремі аспекти розвитку права власності у різні історичні періоди, в тому числі на території українських земель, висвітлені у працях Б. Д. Грекова, Д. Л. Похилевича та ін. Дослідженню правового статусу безпосередньо тварини присвячена чисельна кількість наукових праць вчених-знавців у сфері екологічного права. Між тим окремих комплексних робіт, у яких був би відображений розвиток права власності на тварин відповідно до хронологічного розвитку законодавства, що діяло на території українських земель, на теперішній час немає.

Власність у правовому сенсі є однією з найстаріших юридичних категорій, а отже, аналіз формування, розвитку і становлення права власності на такий особливий об'єкт цивільних прав як тварина, є неможливим без звернення до такого беззаперечного родоначальника українського права взагалі і цивільного права зокрема, як Правда Руська.

Так, приписами цього правового збірника (який дійшов до наших часів у вигляді списків, представлених багаточисельними варіантами, розділеними на три редакції [у цій статті проаналізовано норми Правди Руської XI-XII сторіччя, складеної та підготовленої проф. С. В. Юшковим]), давньослов'янським законодавцем вперше зроблено письмову спробу зафіксувати порядок врегулювання майнових відносин, захисту права власності, у тому числі на тварини.

Зокрема, у Правді Руській є згадка про тварину як об'єкт права власності у контексті «...чужого коня...княжого коня...». Статтею під назвою «сідання на чужого коня» [1, с. 11] передбачено відповідальність за посягання на право

власності на тварину, встановлено порядок повернення коня чи худоби, що перебувають у незаконному чужому володінні. При цьому тварини як об'єкти права власності опосередковано диференціюються залежно від особи власника, оскільки окремих наголос зроблено на крадіжці саме княжого коня. В окрему статтю «а це плата за худобу» [1, с. 12] винесена «...плата смердом, що платять за князівську продажу», в якій розмір суми, що необхідно сплатити представникові цієї верстви населення за право набуття власності на тварину, варіюється в залежності від виду тварини – вола, корови, чи барана тощо.

Не можна не звернути увагу на те, що особливим об'єктом права власності (по аналогії з сучасним цивільним законодавством України, у якому тварина виокремлена у вказаному розумінні), у Правді Руській визнано коней. Напевно, це зумовлено історичними реаліями, за яких набуття таких тварин у власність виступало мірилом добробуту людини або цілої родини, приналежністю до певної соціальної верстви населення. Забігаючи уперед, слід зазначити, що тенденція до виділення саме коня як особливого об'єкта права власності спостерігається при аналізі норм законодавства, що діяло на території українських земель, фактично до XX сторіччя.

Чим пізнішою є редакція Правди Руської, тим більше в ній міститься інформації про правовий статус тварин. Так, В. Є. Рубаник зазначає, що: «...за спостереженням Б. Д. Грекова, у Руській Правді міститься значна кількість свідчень стосовно кола об'єктів права власності: «... асортимент рабочего. молочного и мясного скота и обычной в таких хазяйствах домашней птицы. Тут имеются: кони княжеские и смерди (крестьянские), вола, коровы, козы, овцы, свинки, куры, голуби, утки, гуси, лебеди и журавли. ...» [7, с. 39].

Звертає на себе увагу тонка межа між правом власності на тварину та правом власності на людину. Фактично, челядник (раб) та коні або худоба знаходились в одній площині об'єкту правовідношення при набутті на них права власності або вилучення з чужого незаконного володіння.

Отже, вже на початкових етапах розвитку українського законодавства можна окреслити основні напрями спроб правового регулювання відносин, пов'язаних з правом власності на тварин, а саме: відшкодування шкоди, завданої власникові тварини, вилучення тварини з чужого незаконного володіння, виділення коня як особливого об'єкта права власності, опосередковано порядку набуття права власності на тварину тощо. Означені тенденції, певною мірою вдосконалені та деталізовані, знаходять своє подальше відображення у письмових джерелах періодів феодальної роздробленості і входження українських земель до складу інших держав, зокрема, Великого князівства Литовського, пізніше – Речі Посполитої, Російської Імперії та Австрійської Імперії.

У Статуті Великого Князівства Литовського в редакції 1529 року (далі – Статут) просліджується вплив положень Правди Руської щодо надання особливого статусу такому об'єкту права власності як коні, зокрема, їх класифіковано на «...панского, дворянского и шляхетского коня...» [2, с. 51], використовується термін «собственник табуна», тобто, тварина визнається окремим особливим об'єктом права власності. Окрім цього, зроблено першу спробу диференціації тварин як об'єктів права власності на види – наприклад, класифіковано птиць, що перебувають у власності, на диких та домашніх, при цьому домашніх птиць законодавцем розподілено на свійських (куриці, вутки та інші) та приручених (лебеді та журавлі). Як відголос у сьогодення, у п. 12 Розділу 12 – «установлюємо ціну собакам», досить чітко та структуровано розподілено псів на породи [2, с. 51]. Означена детальна систематизація видів тварин слугувала, перш за все, захисту прав власника тварини з метою визначення відповідної суми, яку необхідно сплатити в разі порушення його права власності, при цьому ці норми носили здебільшого каральний характер, як і всі правові норми, закріплені у кодифікованих правових актах того часу.

Введено новелу у п. 13 вищевказаного розділу Статуту щодо відшкодування шкоди, спричиненої твариною, її власником. Так, якщо кого-небудь вкусив неприв'язаний пес, його власник повинен довести свою невинуватість або сплатити у разі доведення вини відповідну грошову суму: «шляхтичу... за бесчестие. а простому человеку – за рану». При цьому назву наступного пункту можна ототожнити з нормою, що регулює відшкодування шкоди, завданої джерелом підвищеної безпеки: «если бы кто-нибудь имел пса или скотину, которые причиняли бы людям вред».

Доволі детально у Статуті прописані також окремі аспекти набуття права власності на бездоглядних тварин, при цьому в окремих випадках застосовується таке правило поведінки як звичай – «... в отношении прибудных животных должны придерживаться давнего обычая ... брать вознаграждение за находку рабочей лошади шесть грошей, а скот должны отдавать даром» [2, с. 24]. За загальним правилом, набуття права власності на бездоглядну домашню тварину тісно пов'язано з нормами публічного права: «... если же кто-нибудь держал у себя прибудное животное свыше трех дней и в наш (княжеский) двор не сдал и это было бы доказано, то за это таковой должен быть наказан как вор» [2, с. 56].

Наступні редакції Статуту Великого Князівства Литовського 1566 року та 1588 року, аналогічним чином регулювали правовідносини, пов'язані із правом власності на тварин, внесені до них в цій частині зміни були здебільшого несуттєві. Наприклад, у Розділі 13 Статуту Великого Князівства Литовського в редакції 1588 року птахів, на відміну від попередніх редакцій, розподілено на «птахи домовые» (артикул 7), та «птахи, хованые на мысливство» (артикул 8) [3, с. 298].

Аналіз правового регулювання положень таких пам'ятників феодального права як Статуту Великого Князівства Литовського, дозволяє дійти висновку, що для цього історичного періоду є характерним введення ряду новел та упорядкування правових норм у частині права власності на тварин, зокрема, врегульовані питання набуття та захисту права власності на них, проведено розподіл тварин на види, що в подальшому вплинуло на порядок відшкодування шкоди, спричиненої власникові тощо.

Наступний етап в історії права України, яскравим відзеркаленням якого є Соборне уложення 1649 року (далі – Уложення), став спробою створення зводу всіх діючих правових норм, систематизації норм, що відносяться до різних галузей права, в тому числі й цивільного, при цьому норми цивільного права у ньому склали 12 % до загальної кількості норм [8, с. 41]. Так, п. 26 глави VII Уложення регламентується порядок набуття права власності на бездоглядних тварин, які перебувають у власності «служилых людей» або знайдені цими людьми, оскільки дана норма, як і вся глава, регулює відносини у сфері «государевой службы». Як і в попередніх законодавчих джерелах,

що діяли на українських землях, згадуються як особливі об'єкти права власності коні, вперше до тварин застосовується узагальнюоче визначення «животина» [4, с. 342], яким не охоплювалися коні, бобри, бджоли, риба та птиця, що згадуються в Уложенні як окремі самостійні істоти.

В Уложенні врегульовано також основні аспекти відповідальності за шкоду, завдану власникові тварини, а саме за вбивство собаки. При цьому за навмисне вбивство собаки слід було сплатити грошову суму володільцю тварини, а за вбивство в разі необхідної оборони – «... ему за ту собаку цены не платитъ, и в вину ему того не ставити» [4, с. 349]. Надзвичайно цікаві приписи містилися у главі Х, що має назву «О судах», де вирішувались питання, пов'язані з відшкодування шкоди, спричиненої твариною, власником тварини. Так, в разі наявності шкоди, спричиненою «псом або іншою животиною», власник тварини відшкодовує спричинені збитки особі, якій завдано шкоду, та попереджається судом про необхідність більш ретельно наглядати за твариною. В разі наступного спричинення шкоди цією ж твариною, власник повинен віддати її особі, якій спричинено шкоду. Вперше у законодавстві, що діяло на території українських земель, в Уложенні у п. 52 глави ХХІ закріплено порядок укладення договору купівлі-продажу тварини (коня), при цьому зроблено акцент на властивостях тварини, що виступає предметом договору: «... А будет кто купит лошадей на Москве, или в городах и в уездах и те лошади купцом записывати в таможенные книги в шерсть, и в лета, и в приметь» [4, с. 396].

Вивчаючи норми «Прав, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року (далі – Права), слід відзначити, що законодавцем вперше письмово закріплено розподіл майна на рухоме та нерухоме – «имения движимые и недвижимые», при цьому до рухомого майна у числі іншого віднесено «скот», застосовано такий новий термін як «дикий зверь» [5, с. 63] та зроблено наголос на помилковості судження про те, що хижа тварина є безхазайною: «...звери дикие хотя мнятся быть всем общим, однако их в чужих пушках и грунтах ловить и убивать не надлежит...». Хижа тварина належала на праві власності тому, на чий земельній ділянці вона перебуває: «... понеже как грунт его так и имеющийся в том грунте зверь ему ж надлежит», тобто власник земель автоматично ставав власником хижих тварин, що перебували на цих землях. Аналогічно попереднім правовим джерелам у Правах проводиться диференціація тварин на види.

Доволі детально врегульовані питання відшкодування шкоди, завданої власникові тварини – за навмисне вбивство тварини слід сплатити подвійну суму її вартості, а за ненавмисне – суму вартості в однократному розмірі. У порівнянні з аналогічними нормами Соборного Уложення законодавцем значно вдосконалено цей аспект відшкодування шкоди, завданої ненавмисним знищенням тварини, проте за вбивство собаки порядок та розмір відшкодування заподіяних збитків залишився незмінним.

До джерела підвищеної небезпеки у Правах прирівнюються «... собака злая, которая на людей мечетя, или зверь либо скот домовый вред кому делает...» та «... злобную лошадь, которая бьет и кусает...», та закріплено порядок відшкодування шкоди, завданої зазначеним джерелом підвищеної небезпеки, її власником. Ще одним цікавим нюансом, що знайшов своє відображення у Правах, є закріплення відповідним чином права власника на тварину, «сертифікат» про право власності на тварину – «...кто же имеет свой лошадиный и рогатого скота завод, должен иметь на свое имя или прозвание свое клеймо, и тем самым свой скот наклеивать...» [5, с. 696].

Єдиним випадком звільнення власника тварини від відшкодування збитків, завданих нею, були обставини, за яких: «... если б чья собака в ночи на улице против двора своего хозяина ранила кого или шкоду какую учинила, то хозяину такой собаки не подлежит обиженному наградить, понеже собаки ночью для обережения домов содержатся и для того с цепей испущены бывають» [5, с. 696]. За шкоду, спричинену твариною, що перебуває під наглядом пастуха, відповідальність мав нести не власник тварини, а пастух.

Не можна не згадати відповідного галузевого законодавства, що діяло на території українських земель, зокрема, Загального Цивільного уложення Австрійської імперії 1811 року (далі – Цивільне уложення), у якому тварину визначено як об'єкт права власності і побіжно віднесено до рухомого майна: «... рыба в пруду и дичь в лесу только тогда становится движимостью, когда рыба словлена, а дичь поймана или убита» та вперше застосовано термін «собственник животного». Способами набуття права власності на тварин у Цивільному уложенні визнаються «приобретение собственности посредством приращения», до якого віднесено приплід тварин, та «приобретение собственности посредством присвоения» – шляхом полювання на тварину [6, с. 1053].

Отже, аналізуючи положення цивільного законодавства, що діяло на території українських земель у період до ХХ сторіччя, слід відмітити такі характерні тенденції, властиві регулюванню права власності на тварин як збагачення понятійного апарату в означеній сфері, чітка диференціація тварин на види, удосконалення підстав та порядку набуття права власності на них, закріплення порядку відшкодування шкоди, завданої власникові тварини, та шкоди, завданої твариною, й, нарешті, тварину на законодавчому рівні було віднесено до об'єктів права власності – рухомого майна. На сучасному етапі стан законодавчого регулювання права власності на тварин, який є логічним продовженням розвитку цивільного законодавства, набув вагомих змін, проте й надалі вимагає подальшого вдосконалення та регулювання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правда Руська XI-XII сторіччя (тексти на основі 7 списків та 5 редакцій). Складено та підготовлено проф. С. В. Юшковим у 1935 році. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. Уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 9–12.
2. Статут Великого Князівства Литовського редакція 1529 року (перша, «стара»). Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. Уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 13–56.
3. Статут Великого Князівства Литовського редакція 1588 року (третя, «післялюблінська»). Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. Уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 149–310.
4. Соборне Уложення 1649 року. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. Уклад.:

- Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність. 2009. 1168 с.
5. Права, за якими судиться малоросійський народ 1743 року. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. Уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 407–758.
6. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року (переклад Г. Вербловського у 1884 році). Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1. Уклад.: Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін. / За ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. К.: Правова єдність. 2009. 1168 с. С. 1025–1150.
7. Рубаник В. С. Інститут права власності в Україні: проблеми зародження, становлення й розвитку від найдавніших часів до 1917 року. Історико-правове дослідження. Х.: Легас, 2002. 352 с.
8. Рубаник В.С., Ковальова А.Л. К вопросу о развитии основных черт права собственности в Соборном уложении 1649 года // Проблемы законности. Республиканській міжвідомчий науковий збірник. 1997. № 32. С. 41–51.

УДК 340.15:347.97/.99”1864”(477)

К ВОПРОСУ СТАНОВЛЕНИЯ СУДА ПРИСЯЖНЫХ ПО СУДЕБНОЙ РЕФОРМЕ 1864 г.

Скурагович И. Н.,
доцент кафедры истории
государства и права Украины
и зарубежных стран
Национального юридического университета
имени Ярослава Мудрого,
г. Харьков

Аннотация: в статье рассмотрены вопросы введение суда присяжных, правовые основы его организации и деятельности, определенные судебными уставами 1864 г.

Ключевые слова: суд присяжных, окружной суд, мировой суд, судебная реформа.

Анотація: у статті розглянуто питання запровадження суду присяжних, правові засади його організації і діяльності, визначені судовими статутами 1864 р.

Ключові слова: суд присяжних, окружний суд, мировий суд, судова реформа.

Annotation: the article deals with the introduction of a jury trial, the legal basis for its organization and activities, determined by the judicial statutes of 1864.

Key words: jury trial, district court, world court, judicial reform.

Создание независимого государства Украина, принятие конституции 1996 г., закрепившей основы этого государства, являются важнейшими предпосылками и прочным фундаментом для реформирования государственного механизма. Цель такого реформирования – построение суверенного, демократического, правового государства, в котором «человек, его жизнь и здоровье, честь и достоинство, неприкосновенность и безопасность признаются высшей социальной ценностью» (ст. 3 Конституции Украины) [1, с. 7]. Обеспечение прав и свобод человека объявлено в конституции главной обязанностью государства. Важнейшим звеном государственного механизма, призванным обеспечить эти права, является суд.

Одной из существенных новаций, закрепленных здесь, является введение суда присяжных как института обеспечения непосредственного участия народа в осуществлении правосудия.

Функционирует суд присяжных в Украине 4 года, показав за время своего существования насколько не популярно рассмотрение дел с участием суда присяжных. Количество дел можно посчитать по пальцам. Стало понятно, что существуют сложности. Какие пути их приодаления?

Этот институт отсутствовал в советской судебной системе. Но в дореволюционной России суд присяжных успешно функционировал на протяжении 50 лет. Он был введен после судебной реформы 1864 г. и на территории Украины входившей в состав России.

В этой связи история подготовки и проведения судебной реформы, в частности, разработки законодательства о суде присяжных, становления концепции этого института при подготовке реформы и проведения нового законодательства в жизнь представляет не только научный интерес, но и весьма актуальна в практическом плане, ибо дает ответы на многие вопросы, поставленные сегодня.

Проблема суда присяжных относится к наименее изученным институтам, введенным судебной реформой 1864 г., хотя этой реформе посвящали свои работы многие историки и правоведы. В дореволюционной литературе суду присяжных посвящались разделы в общих работах по судебной реформе, а также статьи и монографии, специально рассматривающие различные вопросы организации и деятельности. Переводились на русский язык и публиковались также работы крупнейших зарубежных юристов по этой проблеме [2].

В советской литературе судебная реформа расценивалась как самая последовательная и наиболее буржуазная, однако основной акцент делался на негативные стороны реформы, поэтому больше внимания было уделено